

TÜRK PLÂNLAMA MODELİ, ÖZELLİKLERİ VE UYGULAMASI (*)

Dr. Tevfik ERTÜZÜN
Umumî İktisat Kürsüsü Asistanı

GİRİŞ

Plânlı ekonomi ister kapitalist, sosyalist veya komünist olsun, ister gelişmiş veya az gelişmiş olsun bütün ülkelerin iktisat politikalarında, ikinci dünya harbinden beri, gittikçe büyüyen bir yer alıyor. Günümüz dünyasında her iktisatçının, dünyadaki enerji kaynaklarının gittikçe azalmasına ve toplumun durmaksızın artan bir refah seviyesine ulaşma arzusunun mukabil, global enerji kaynaklarının en iyi kullanımını dikkate almak zorunda olması onu bir "enerji plânlaması" yapmağa itmektedir.

Türk plâncılığı bu kaçınılmaz gelişmenin bir gereği olarak doğmuştur. Türkiye'nin, gelişme yolundaki ülkeler arasında, ekonomik açıdan oldukça memnuniyet verici bir yeri vardır. Gelişmekte olan ülkelerle ortak, politik, ekonomik ve sosyal problemleri olmakla birlikte, Türkiye'ye özgü olan ekonomik problemlerin bazılarının çözüm şekli, onu diğer ülkelerden ayırmaktadır. İhracat gelirleri içinde endüstriyel üretim payının % 35'e yükselmesi, konvertibl döviz rezervlerinin 2 milyar dolara varması bu gelişmenin açık göstergeleri olarak ifade edilebilir.

10 yıllık plân uygulamasındaki bu başarılarla rağmen, özellikle iyi bir gelir dağılımına dönük gayretler hedefine ulaşmamıştır. Hatta, hiper enflasyonist gidiş, cari işlemler dengesinin artan açığı ve ekonominin eksik istihdamdan kurtulamayışı bu 10 yıllık uygulamanın talhsiz sonuçları olarak görülmektedir.

(*) Bu inceleme, Belçika Louvain Üniversitesi, İktisat Fakültesi tarafından Fransızca olarak yayımlanmıştır.

Üçüncü plân uygulamasına geçilmesine rağmen, Türkiye’de politik ve ilmi çevreler plân tercihlerinde çok farklı görüşlerini korumaktadırlar. Bu çalışmanın sınırları içinde, yetersiz ekonomik gelişmenin sebepleri detaylı bir şekilde incelenmeyip sadece Türk plânlamasının teknik yapısı üzerinde durulacaktır.

Bu incelememizi 5 nokta etrafında toplamayı uygun bulduk.

- 1° — Plânh ekonomi gereği ve karma ekonomi sistemi,
- 2° — Plân modeli,
  - 2.1 — Modelin teknik yapısı,
  - 2.2 — Modelin hipotezleri,
  - 2.3 — Donelerin toplanması,
  - 2.4 — Modelin işleyişi,
  - 2.5 — Plân içinde modelin kullanılması,
- 3° — Plânlama vasıtaları,
- 4° — 10 yıllık plân uygulamasının sonuçları,
- 5° — Uzun vadeli plânlamanın temel amaçları.

1°. — Plânlı Ekonomi Gereği ve Karma Ekonomi Sistemi :

Gelişmekte olan demokratik ülkeler içinde Türkiye, bir ekonomi politikası olarak kalkınma plânını uygulayan ilk ülkedir.

Türk toplumu, 1923’de seçtiği demokratik sistem ve öngördüğü kısa vâdeli ekonomik kalkınma hedefi içinde, 1923’de birinci sanayi plânını uygulamaya koydu. Ancak, politik ve ekonomik sebepler sistematik ve ilmi bir plânı ortaya koymak için 1960’a kadar beklemeyi gerektirdi. Devlet Plânlama Teşkilâtı 1960 da kuruldu ve 1961 Anayasası “Plânlı Ekonomi Gereğini” bir anayasa kurah olarak kabul etti. Gerçekten, Türk Ekonomisi iktisadî kalkınmanın ön şartlarını 1962’den önce sağlamıştı. Nitekim, Rostow, “İktisadî Kalkınmanın Safaları” adlı kitabında, Türkiye’nin 1937’de take-off’e geçtiğini belirtmiştir.

1962 başında, enfra-strüktür yatırımları geniş ölçüde gerçekleşmiş, tüketim malları endüstrisi kurulmuş, kapital birikimi yeterli bir seviyeye ulaşmıştır. Bununla birlikte, serbest piyasa, kaynak da-

gılığını dengesizleştiriyor ve iktisadî gelişme arzu edilen hızda gerçekleşmiyordu. Bu durum, serbest piyasa dışındaki güçleri, ekonomiye devlet müdahalesi gerektiği sonucuna sevketti. Plânlı ekonomi dönemi başında, ele alınan konular şunlardı¹: Kişi başına millî gelir artışı, tasarruf hacminin artışı, üretim yapısının değişimi, teknolojinin yenilenmesi, demografik artış karşısında açık ve gizli işsizliğin durdurulması, ödemeler dengesi açığının giderilmesi ve yabancı rekabet karşısında dayanıklı bir ekonominin yaratılması. Burada, Türkiye ve Ortak Pazar arasındaki ilişkilerle ilgili bir kaç noktayı hatırlatmak istiyorum.

1963 Eylül'ünde imzalanan "Ankara Andlaşması", Türkiye ve Ortak Pazar ülkeleri arasındaki işbirliğinin hareket noktası olmuştur. Bu andlaşmanın amacı, "Türk Ekonomisinin hızla kalkınmasını, Türk işgücünün istihdam seviyesinin ve Türk milletinin yaşama şartlarının gelişmesini sağlamak, imza sahibi ülkeler arasında ticarî ve ekonomik ilişkileri devamlı ve dengeli bir tarzda korumak" olarak düzenlenmiştir. Bu hedefleri gerçekleştirmek için, kademeli bir gümrük birliği ve Türk ekonomisini birbirini tâkip eden 3 safhada Ortak Pazar ülkelerine yakın bir duruma getirmek esası benimsenmiştir.

23 Kasım 1970'de imzalanan "Tamamlayıcı Protokol'a" göre, Türkiye ve Avrupa Ekonomik Topluluğu gümrük birliği gittikçe artan bir biçimde ve 1995'de gerçekleşecektir. Ocak 1973'de başlayan geçiş safhası 22 yıl sürecek ve 1995'de Türkiye Ortak Pazar'a tam üye olarak girmiş olacaktır². Türkiye kendi problemlerini belirli bir zaman süresinde ve belirli bir biçimde çözmeyi üyelere taahhüt etmektedir. Böylece Türk plânlaması, Ortak Pazarla olan ilişkilerimizde azami faydayı sağlamak için, yüksek bir gelir düzeyine ve belli bir ekonomik yapıya ulaşmanın lüzumuna inanmaktadır.

— Türk plân modelinde kamu ve özel sektör birlikte ele alınmaktadır. Plân kamu sektörü için emredici, özel sektör için yol gösterici ve teşvik edicidir³.

1) D.P.T., "Yeni Strateji" s. 33, Ankara, 1972.

2) A.E.T.; "Protocole Additionnel entre la Turquie - C.E.E."; Bruxelles, 1970.

3) Prof. Dr. Ahmet Kılıçbay; "Türk Plân Modeli ve Metodolojisi", s. 165, İstanbul 1968.

— Karma ekonomi sistemi içinde kamu sektörü, halkın refahı ve mutluluğu için halkın gayretlerini destekleme görevini yüklenmiştir.

Kamu sektörü, bir yandan özel sektörün ve kamu iktisadî teşebbüslerinin yatırımlarını yönlendirmek ve diğer yandan onların produktivite seviyesini yükseltmek için, enfra-strüktür yatırımlarını yapar. Kamunun hedefi, onlara, ekonomi için gerekli olan yatırımları yaptırmak olmalıdır.

Bu şekilde, özel yatırımların plân hedeflerine uygun olan dağılımı sağlanır, yani, genel produktiviteyi arttıran yatırımlar gerçekleşmiş olur. Devlet, diğer yandan yapısal değişmeyi sağlamak için anahtar endüstrilere yatırım yapar. Kısaca, plân, bütünü içinde kamu sektörünü bağlar fakat özel sektör için ancak yol gösterici ve yöneltici bir fonksiyona sahiptir. Kamu iktisadî teşebbüsleri iki grup içinde sınıflandırılabilir:

Birinci guruptakiler, serbest piyasa ekonomisi prensipleri içinde çalışmaktadırlar. Her ne kadar, özel sektör teşebbüsleriyle benzer şartlarda çalışıyorlarsa da, mülkiyetleri devlete aittir, faaliyetleri kanun ve yönetmeliklerle düzenlenmiştir. Bu teşebbüsler özel sektörün yetersiz olduğu alanlarda çalışmaktadırlar.

İkinci guruptakiler, serbest piyasa ekonomisi için doğrudan üretim yapmazlar, ancak plânın sosyal ve ekonomik hedeflerine ulaşması için faaliyette bulunurlar.

2° — Plân Modeli :

Burada ele aldığımız model 1973-77 dönemini kavrayan üçüncü beş yıllık plân modelidir. Bu model, 1973-87 dönemini kapsayan ve 15 yıllık dinamik bir model olan uzun vadeli strateji ile bağdaştırılmıştır. Bu strateji, çok sektörlü bir optimizasyon modeli olup, 37 sektörlü input-output tablosu 8 sektöre indirilmiştir. Bu sektörler, tarım, madencilik, tüketim malları endüstrisi, ara mallar endüstrisi, yatırım malları endüstrisi, enerji, inşaat ve hizmetlerdir.

Modelin amacı, 1973'den başlayarak 1987'ye kadar üretilecek G.M.S.H. yı maksimize etmektir.

Halbuki 1963'den 1967'ye uzanan birinci plân, Harrod-Domar tipi tek sektörlü bir modele dayanıyor ve G.M.S.H. ile çeşitli ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri formüle ediyordu. Birinci plân modeli "İktisadî Gelişme ve Programlama Teknikleri" adıyla Amerika'da yapılan bir çalışmada yer alan modelin biraz değiştirilmiş bir şeklidir⁵.

Bu model, üretimin ve yatırımların sektörel dağılımı konusunda bilgi vermemektedir. Sektörel üretim seviyeleri, 1959 yılının 15 sektörlü input-output tablosuna dayanılarak öngörülmüştür⁶.

1968-72 dönemini kapsayan ikinci plân, ekonomiyi 6 sektöre göre inceleyen ve sanayileşmeyi itici sektör olarak öngören bir tutarlılık modelidir.

Biz, burada plân modelini sadece teknik ve ekonometrik görünümü içinde ele alacak, modelin sonuçlarına ve sektörel analizlerine değinmeyeceğiz. Esas amacımız, modelin genel yapısını çizmektir.

2.1 — Modelin teknik yapısı :

Türk plânlama modeli, input-output tekniğine dayalı çok sektörlü bir tutarlılık modelidir denilebilir Sektörler arası üretimin yapısı ve diğer makro-ekonomik büyüklükler arasında mevcut olan ilişkileri ortaya koymaktadır.

"Sektörlerarası Hesap Sistemi" adı ile bilinen tablo modelin teknik yapısını vermektedir⁷.

5) D.P.T.; "Planing in Turkey", O.D.T.Ü., Ankara, 1967.

6) D.P.T.; "Notes for the Colloquium on the Technical Aspects of Turkey's long - term, Ankara, 1962.

7) D.P.T., "Büyüme modeli ve çözümleri, 1973 - 77", s. 3 - 30, Ankara, 1971.

Input-output tablosunun sol üst bölümünde, sektörlerarası üretim ilişkileri verilmektedir. Sektörlerarası inputlar (X_{ij}) yurt içi inputları göstermektedir. Tablonun sol alt bölümü sırasıyla;

- Toplam yurtiçi inputları $[\sum_{i=1}^{37} X_{ij}]$,
- İthal edilen inputları (M_{ij}),
- Vasıtalı vergileri (T_{ij}),
- Katma değeri (V_j), vermektedir.

Tablonun sağ kısmı, iç üretim ve ithalattan doğan nihai talep miktarlarını, nihai talep üzerinden alınan vergileri yansıtmaktadır. Nihai talep, özel tüketim, kamu tüketimi, sabit sermaye yatırımları, stok değişimleri ve ihracat olarak 5 bölüme ayrılmıştır. İthalat ikamesi bir nihai talep unsuru olarak modele ilâve edilmiştir. Model, 140 değişken, 314 parametre, 64 temel yıl değeri ve 70 denklemi ihtiva eder. 140 değişkenden exojen olarak ele alınan 70 değişkenin 31'i kamu tüketiminin (C_{ij}), 31'i ihracatın sektörel dağılımlarını yansıtmaktadır. Diğer exojen değişkenler ise, faktör fiyatlarıyla G.S.M.H. (Y_{nf}), dış açık (B), dış âlem faktör gelirleri (F), ihracat (E), vergi gelirleri (G_f), vergi dışı kamu gelirleri (G_{nt}), transferler ($\bar{O}_T$) ve dış âleme ödemeler (D_f) dir.

Modelin ilk 10 denklemi tarifleri ve makro-ekonomik büyüklüklerin genel dengelerini, sonraki 37 denklem, sektörel arz ve talep dengelerini vermektedir. 37 sektörün arz ve talep dengeleri bir matris biçiminde gösterilebilir: $(X = (I-A)_{37 \times 37}^{-1} (C_{ip} + C_{ig} + I_i + N_i + E_i + MS_i))$.

48 ve 49 numaralı denklemler kamu ve özel kesim tüketimlerini, 50. denklem stok değişimlerini göstermektedir. Bunları tâkibeden 4 denklem, ara mallar, tüketim ve yatırım olarak kullanım alanlarına göre ithalat ikamesinin dağılımını vermektedir. 55-61 numaralı olanlar ithalat denklemleridir. Özel ve kamu tasarrufu iki ayrı denklem halinde gösterilmiştir. 64-67 arasındakiler vergilendirilmeye ait denklemlerdir. Nihayet, son denklem kullanılabilir kamu gelirlerinin tarifi vermektedir. Denklemler, ek olarak sunulmuştur.

2.2 — Modelin hipotezleri :

Model 6 hipotez üzerine dayanmaktadır;

a) Fiat yapısı, plân dönemi boyunca, üretim fonksiyonuna ve tüketicilerin tercihlerine etki edebilecek büyük değişimler göstermeyecektir.

b) Özel tüketimin sektörel dağılımı, nisbi fiat istikrarı varsayımı gereğince tüketicilerin tercihlerine bağlıdır. Global tüketim hacmini etkilemek mümkündür, ancak tüketimin sektörel dağılımında son sözü tüketici söyler.

c) Emek, plân dönemi içinde, kalkınma için bir “dar boğaz” olmayacaktır.

d) Yatırım ve üretim artışı arasında doğrusal bir ilişki vardır. Bu ilişki 5 yıl boyunca geçerlidir. Bu varsayımına göre, kapital-hasıla koefisyanının sabit ve üretim kapasitesinin tam kullanıldığı kabul edilmiş olmaktadır. Yatırımlar için kamu-özel ayrımı söz konusu değildir. Sadece yatırımların sektörel dağılımı tesbit edilmiştir ve projenin özelliklerine göre yatırımların kamu ve özel sektör tarafından yapılması esası getirilmiştir.

e) Dış ticarete kalitatif ve kantitatif kontrol vasıtaları kullanılmaktadır.

f) Üretim vasıtalarının kamu ve özel sektöre ait olmaları konusunda hiçbir köklü değişiklik yoktur.

2.3 — Verilerin toplanması :

Modelde kullanılan kaynakların toplanması çeşitli şekillerde olmaktadır:

a) *Input-Output tablosu* : 1967 için hazırlanan 37 sektörlü input-output tablosundan hareketle, 1972-77 yılları için input koefisyonları tahmin edilmiştir. Bu koefisyonlar, teknolojideki muhtemel değişmelerin fonksiyonu olarak değiştirilmiştir.

b) *Özel tüketimin sektörel dağılımı* : Böyle bir çalışma, özel tüketimin kullanılabilir gelirin fonksiyonu olarak ifade edilmesinden faydalanılarak hazırlanmıştır, özel tüketim koefisyon tüketim serilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Özel tüketimin sektörel dağılımının tesbiti, yine 1967 input-output tablosuna dayandırılmış ve bu tablonun değerleri aile bütçeleriyle karşılaştırılmıştır.

e) *Yatırımların sektörel dağılımı* : Orijin sektörlerle göre yatırımların dağılımı, özel sektörün yatırım anketleri ve kamu ve özel kesime ait projelerin tesbiti yoluyla hesaplanmaktadır.

d) *Sermaye-hasıla koefisyonunun tesbiti* :

Sermaye-hasıla koefisyonları kamu ve özel kesime ait 26 milyar TL.sını bulan 280 proje gözönünde bulundurularak hesaplanmıştır.

2.4 — Modelin işleyişi :

Plânın hareket noktası, dönem boyunca elde edilecek G.S.M.H. (Ynf)dir. G.S.M.H.'dan vasıtalı vergi gelirleri (Gf), vergi dışı gelirler (Gnt) ve direk vergiler çıkarılıp, kişilere ve özel sektöre yapılan transferler ise G.S.M.H.'ya eklenip "kullanılabilir özel gelir" toplamı elde edilir. Kullanılabilir gelirin bir kısmı (c. Y_D) özel tüketim (Cp) ayrılır.

Modelde özel tüketimin sektörel ayırımı yapıyor ve exojen olarak alınan kamu tüketimine ilâve ediyor. Nihai talebin gerektirdiği üretim seviyeleri (X_j), toplam tüketimin (C) ve ihracatın (E) sektörel dağılımına fonksiyonel olarak bağlıdır⁸. Bu X_j 'lerin üretimi için belirli miktarda toplam yatırım (I + N) gereklidir. Bunları tâkiben, X_j , I+N ve C seviyelerine uyan ithalat ihtiyacı tesbit edilmektedir ve böylece hesaplanan ihtiyaçlar ithalat kapasitesi ile (E+F+B) karşılaştırıldıktan sonra, gerekli ithal ikamesi miktarı ve sektörel değerleri bulunmaktadır. İthalat ihtiyacı ve ithalat ikamesi arasındaki fark, gerçekleştirilecek ithalatı vermektedir. İthalat ikamesi koefisyonları hesaplanırken, 1972'de gerçekleştirilecek ithal ikamesine göre 1977 de gerçekleştirilecek ithal ikamesi hesaplanmaktadır. Her mal için, iç-talep içindeki ithalat payı 1972 için hesaplanır ve bu oranın fonksiyonu olarak ithalat ihtiyacı hesaplanır. Bu,

8) Nihai talebin gerektirdiği üretim seviyeleri, toplam tüketimin (C) ve ihracatın (E) sektörel dağılımına (I - A) matrisinin tatbiğiyle hesaplanmaktadır.

gerekli ithalat ve gerçekleştirilecek ithalat arasındaki fark, 1977'de ne ölçüde ithal ikamesine gidilmesi gerektiğini gösterir. Teçhizat malları yatırımları, bir yandan sektörel üretim seviyesi üzerinde, diğer yandan ithalat ihtiyacı üzerinde etkili olmaktadır. Üçüncü plân döneminde, teçhizat mallarının sektörel dağılımı aşağıda görüldüğü gibi tesbit edilmiştir.

Sektörler	Teçhizat malları (%)	Yıllık üretim artışları	GSMH içindeki payı (%)
Tarım	11,5	4,4	22
Madencilik	5,9	8,9	27,5
Sanayi	34,3	11,8	
Enerji	11,8	14,9	1,5
İnşaat	1,8	14,7	8,0
Hizmetler	34,7	8,1	41,0

Fiili ithalat yılda % 7,1 artarken, ithalatın yapısının yatırım malları lehine değiştirilmesi öngörülmüştür. Fiili ithalat içinde yatırım malları payı 1972'de % 32,7'den, 1977'de % 40,1'e yükselecek, buna mukabil ara malları ithalatı aynı dönemde % 59,1'den 55,4'e düşecektir. Diğer taraftan madencilik, inşaat ve enerji sektörlerinin payları artarken, tarım, tüketim malları endüstrisi ve hizmetlerin ithalat içindeki payları azalmaktadır. Üretim seviyeleri (X_j) için gerekli olan yatırım seviyesi toplam tasarruflarla ($S_g + S_p + B$) karşılaştırılmaktadır. Özel tasarrufun (S_p) ve yabancı tasarrufun (B) kamu tasarrufuna (S_g) eklenmesiyle toplam tasarruf bulunur. Toplam tasarruf ve toplam yatırım arasındaki fark "ek tasarruf ihtiyacı" m (R_e) belirlir.

Sektörel katma değerler toplam üretimden input toplamı çıkarılarak hesaplanır, her sektörün katma değerler toplamı ise yurt-ıçi G.S.M.H.'yı (Y) verir,

Cari fiatlarla G.S.M.H. (Y_n), yurt-ıçi hasılaya (Y) dış âlem faktör gelirlerinin (F) ilâvesiyle bulunur. Faktör fiatlarıyla G.S.M.H. ise Y_n 'den vasıta vergilerin (T_{ind}) çıkarılmasıyla elde edilir.

Bu sistemin en büyük avantajı parametrelere ve exojen değişkenlere alternatif değerler vermesidir. Böylece exojen değişkenlerin

endojen değişkenler üzerindeki etkilerini değerlendirme imkânını doğurmaktadır.

2.5 — Model çalışmalarının plânda kullanılması :

Üçüncü Beş Yıllık Plân Modelinin 10 alternatif çözümü, plân dönemi boyunca takip edilecek iktisat politikasının temel noktalarını şöylece işaretlemektedir:

a) Uzun dönemdeki hedeflere ulaşmak için, büyüme hızı yılda % 7,5-8,5 civarında artmalıdır.

b) Yatırımların iç tasarruflar yahut dış tasarruflarla finansmanı ekonominin sektörel gelişme biçimini farklı olarak etkilemektedir. İç tasarrufların düşük olduğu alternatifte tarım ve tüketim malları üreten sanayi kollarına talebin daha fazla arttığı buna karşılık temel ara malları ve yatırım malları üreten sektör taleplerinin daha düşük geliştiği görülmektedir. İç tasarrufların yüksek olduğu alternatifte ise sektörel gelişme hızları birincinin tam tersine bir sonuç vermektedir⁹.

c) Toplam tasarruflar, plân döneminde % 13-14'lük bir artış göstermek zorundadır. Kısa dönemde özel kesimin tasarruf alışkanlıklarını değiştirmek mümkün olmayacağına göre, tasarrufların artırılma gayreti esas olarak kamu sektörüne aittir, bu ise kamu tasarruflarının yıllık % 18-20 civarında artmasını gerektirmektedir.

d) Tarım sektöründe artan nüfusun gıda ihtiyaçlarını ve ihracat hedeflerini sağlamak için tarımsal üretimin yılda asgâri % 3,8-4,6 arasında artırılması gerekir,

e) Dış kaynaklara bağımlılığın azaltılmasında, kendi-kendine yeterliliğin sağlanmasında, ithal ikamesini ve ihracatı geliştirmeyi hedef alan politikalar birbirinin yerine geçecek 2 alternatif olarak görülmektedir. İthal ikamesi temel ara mallar ve yatırım

---

9) Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, "Uzun vadeli plân stratejisi ve üçüncü beş yıllık plân", İstanbul, 1973, s. 13. N. Özfirat; "Plânlama ve Türk Plânlamasında Uygulanan Modeller".

malları sektörlerinde etkisini göstermekte, ihracat artışı ise gıda, tekstil gibi hafif sanayileri geliştirmektedir¹⁰.

3 — Plânlama Araçları :

En önemli araç olarak, plânlamanın nihai amacını teşkil eden "yaşama seviyesinin yükseltilmesi" için, kapital birikiminin hızlandırılması öngörülmüştür. Kapital piyasası, bankacılık sistemi, malî müesseseler ve sigorta şirketleri ile ilgili kurumsal düzenlemelere büyük bir dikkat gösterilmesi etkin araçlar olarak ele alınmıştır. Yurt dışındaki işçilerin tasarruflarının daha iyi bir sistem içinde değerlendirilmesi gereğine işaret edilmiştir. Kamu tasarruflarının artırılmasında, yeni vergilere gidilme yerine, vergi sisteminin etkinliğini arttırmayı ve vergi kayıplarını azaltmayı hedef alan bir yaklaşım tercih edilmiştir. Enflasyon cebri tasarruf vasıtası olarak reddedilmiş, kamu cari harcamalarında tasarrufa gidilmesi görüşü benimsenmiştir. İşgücü verimliliğini artırılması, ekonominin yapısına uygun bir insan-gücü ve eğitim plânlaması yapılması önemli araçlar olarak sayılmıştır¹¹.

Sosyal adalet felsefesi, mevcut gelirin yeniden bölüşümü olarak değil, artan gelir ve refaktan herkesin âdil bir pay alması olarak yorumlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmede kullanılacak araçlar şöylece sıralanmıştır: İstihdam imkânlarının genişletilmesi, artan oranlı vergiler, dengeli dağılan kamu hizmetleri, eğitimde fırsat eşitliği ve gelir dağılımını iyileştiren ücret politikalarının etkin bir biçimde uygulanması.

Sanayileşmeyi hızlandıracak vasıtalar ise, özel kesimin teşvikinde düzenlemeler, maliye ve para politikalarında, gümrük ve dış ticaret politikalarında yenilemeler, eğitim ve geliştirme faaliyetlerinin organizasyonu, başta enerji olmak üzere alt-yapı yatırımlarının tamamlanması şeklinde özetlenebilir. Bu araçların birlikte olarak, belirli bir sanayileşme yapısına ulaşmada, selektif bir biçimde kullanılması ise en önemli nokta olarak belirtilmiştir.

10) N. Özırat, a.g.e., s. 14.

11) E.S.E.K.H.; "Uzun vadeli plân stratejisi ve Üçüncü Beş Yıllık Plân", Hikmet Çetin, "Uzun vadeli plân stratejisi", s. 92 - 93, İstanbul, 1973.

4 — 10 Yıllık Plân Uygulamasının Sonuçları :

1963-72 yıllarını kapsayan plân döneminde sağlanan büyüme hızı, önceki 10 yılda ulaşılan hız ile karşılaştırıldığında önemli ölçüde bir artışın olduğu görülmektedir. 1952-62 döneminde yılda % 4 olan büyüme hızı, birinci plân döneminde % 6,7'ye, ikinci plân döneminde ise % 7'ye ulaşmıştır. Diğer bir ifadeyle, G.S.M. H. indeksi faktör fiyatlarıyla 1961 de 100 iken 1971 de 190'a yükselmiştir. Bu yıllar arasında, en düşük büyüme hızı 1965'de % 4,2, en yüksek hızı ise 1966'da % 10,7 olarak gerçekleşmiştir. Ancak, aynı dönemde yurt-içi millî gelir artış hızının % 6,2 olduğu dikkate alınırsa, yurt dışında çalışan işçilerimizin, % 7'lik hedefe ulaşmada oynadıkları rolün değeri belirmiş olur (Tablo: 1):

TABLO 1

Gayri Safî Millî Hasılamın ve Sektörlerin Büyüme Hızı
(Yıllık Yüzde Olarak)

Sektörler	1963 - 1967		1968 - 1972	
	Hedef	Gerçekleşen	Hedef	Gerçekleşen
Tarım	4,2	3,2	4,1	2,5
Sanayi	12,3	9,7	12,0	8,3
İnşaat	10,7	8,0	7,2	7,0
Ulaştırma	10,5	7,2	7,2	8,3
Mesken	6,5	8,1	5,9	7,9
Diğer	6,2	8,0	6,0	3,1
Yurt - içi Hasıla	6,9	6,4	6,8	6,2
G.S.M.H.	7,0	6,7	7,0	7,0

Kaynak : D.P.T.; "Üçüncü Beş Yıllık Plân Özeti (73 - 77)", s. 4.

G.S.M.H. içinde yatırım oranının artmasına rağmen büyüme hızında yeterli bir artış sağlanmamasını başlıca üç sebep içinde toplamak mümkündür:

a) Birinci plân döneminde 2,6 olan sermaye/hasıla katsayısı, ikinci plân döneminde 4 olarak gerçekleşmiştir.

b) Yine, Yatırım/G.S.M.H. oranının artışına rağmen kullanılan kapasite artmıştır. Gerçekten kapasite kullanımı, tüketim malları sanayiinde % 88'den % 80'e, ara malı sanayiinde % 82'den % 78'e ve teçhizat mallarında % 79'dan % 65'e inmiştir.

c) Sanayi sektörü yatırımlarının dağılımında yatırım malları lehine önemli değişmeler, büyüme hızının düşmesini zorunlu kılmıştır.

Sanayi Sektöründe Yatırımların Dağılımı (Yüzde Olarak)

	1. plân dönemi	2. plân dönemi	3. plân dönemi
Tüketim Malları	28,2	17,4	16,6
Ara Malları	58,0	68,2	61,4
Yatırım Malları	13,8	14,4	22,0

Büyüme hızının yetersiz kalmasına yolaçan sebepler arasında, "plân modelinin yapısı" üzerinde de durulmalıdır. Şöyle ki, Türk plân modeli, yatırımların büyüme haddini, hedef alman G.S.M.H. artışını gerçekleştirdiğini peşinen kabul etmektedir. Halbuki, kalifiye emeğin yetersizliği, ara mallar arzında karşılaşılan dar boğazlar ve sonuçta ortaya çıkan sektörler-arası dengesizlik, yatırımların istenen büyüklükte gerçekleşmesini sınırlar. O halde, plânlanan büyüklükte yatırımların gerçekleşmesini engelleyen unsurları ortadan kaldırmak lazımdır¹². Makro-ekonomik dengeyi, hedef alman büyüme hızından hareketle değil, yatırımların ne ölçüde gerçekleşebileceğinden hareketle kurmak daha isabetli bir yol olacaktır.

Tarım ve sanayi sektörlerinin büyüme hızı plânda öngörülen seviyelerine ulaşmamakta birlikte, hizmetler sektörünün büyüme hızı plân hedeflerini aşmıştır¹³. Tarım sektöründe yaratılan gelir

12) Dr. Tevfik Ertüzün; "Dış Yardım ve Ekonomik Gelişme" (doktora tezi), s. 68, İstanbul, 1972.

13) D.P.T.; "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özeti", s. 5 - 9, Ankara, 1973.

artış hızı, tabii şartlara bağlı olarak % 2,5 ile % 12 arasında gerçekleşmiştir. Plânlı dönemde imalat sanayinin yapısında önemli değişimler vuku bulmuştur, tüketim malları üretiminin payı 1962'de % 62 iken 1972'de % 47'ye düşmüş, sanai ara-mallarının payı ise aynı yıllarda % 28'den % 39'a yükselmiştir.

Türk ekonomisinde plân uygulaması, yurt içi gelirin bileşenlerinin belirli bir değişimine yol açmıştır diyebiliriz (Tablo: 2).

TABLO 2
Türk Ekonomisinde Yapısal Değişme (1962 - 1972)
(Yurt İçi Gelirin Yüzdesi Olarak)

	1963	1967	1971	1972	
				Plân hedefi	Gerçekleşme
Tarım	41,2	35,4	31,5	31,1	28,1
Endüstri	16,8	19,5	20,6	24,6	22,6
Hizmetler	42,0	45,1	47,9	44,3	49,4
— İnşaat	6,6	6,1	6,2	6,1	
— Ulaştırma	6,6	6,8	7,2	7,1	
— Mesken	3,4	3,7	4,0	3,6	
— Diğer Hiz.	26,4	28,5	30,5	27,5	
Yurt - İçi Hasıla	100	100	100	100	100

Kaynak : D.P.T.; a.g.e., s. 6.

Tüketim malları sanayimde (gıda, içki, tütün, plâstik sanayi) plân hedefleri aşılrken, yatırım malları üretiminde (metalurji, makine, elektronik, cam, çimento ve kimyevi madde) hedeflere ulaşamamıştır¹⁴. İstihdam konusunda ise, plân hedefleri geniş ölçüde gerçekleşmemiş, özellikle açık işsizlik hızlanarak artmıştır. Önümüzdeki yıllarda, işsizlik probleminin sosyo-ekonomik hayatın en önemli konusunu teşkil edeceği anlaşılmaktadır.

14) E.S.E.K.H.; a.g.e., Doç. Dr. Baran Tuncer; "Türkiye'de Plân Uygulaması ve İktisadî Gelişme", s. 52.

İç tasarrufların G.S.M.H. içindeki payı birinci plân döneminde % 18'e yükselmiştir. Dış tasarrufların G.S.M.H.'daki payı ise ortalama olarak % 2 civarında kalmış, yatırımlar içindeki payı ise % 10,5 dolayında gerçekleşmiştir (Tablo: 3).

TABLO 3

Kapital Birikiminin Kaynakları

	Birinci plân		İkinci plân	
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme
Yatırım/G.S.M.H.	18,3	16,0	21,3	19,3
-- İç tasarruf	14,8		19,4	18,0
-- Dış tasarruf	3,5		1,9	1,3

Kaynak : D.P.T.; a.g.e., s. 8.

Tablodan, yatırımların G.S.M.H. içindeki payı, plân dönemi içinde artmış olmakla birlikte, hedef alınan değerlerin gerçekleşmediği görülmektedir. Birinci plân döneminde kamu yatırımlarının % 83'ü gerçekleşirken, özel yatırımlar % 108 oranında, yani hedefin üzerinde gerçekleşmiştir (Tablo: 4). İkinci plân döneminde ise, kamu sektöründe yatırımların hedefi aşılmıştır. Kamu sektörünün elinde önceden hazırlanmış projelerin bunda katkısının olduğu anlaşılmaktadır.

TABLO 4

Yatırımların Artış Hızı ve Dağılımı

Yatırımların yıllık büyüme hızı	1963 - 67		1967 - 72	
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme
Toplam Yatırımlar	10,7	9,4	11,2	10,8
— Kamu Yatırımları	10,6	8,5	10,0	10,7
— Özel Yatırımlar	11,0	10,5	12,5	11,0
Yatırımların Dağılımı	100,0	100,0	100,0	100,0
— Kamu Sektörü	59,9	52,4	52,6	53,1
— Özel Sektör	40,1	47,6	47,4	46,9

Kaynak : D.P.T.; a.g.e., s. 9.

Türk ekonomisinin bundan sonraki yıllarda da ilk hedefini, artan nüfus baskısı içinde kişi başına gelirini yükseltecek bir büyüme hızına ulaşmak teşkil edecektir. O halde, iç tasarruf haddini yükseltmek ve toplam tüketimi frenlemek gerekmektedir¹⁵.

Plânlı dönemde, ihracat gelirleri yılda % 7 artmakla birlikte, ödemeler dengesi açığı yurt dışında çalışan işçilerimizin döviz transferleri ile kapatılmıştır.

Millî gelirin âdil dağılımı ve bölgeler-arası dengesizliğin giderilmesi ile ilgili hedeflerde başarı sağlanamadığını üzümlerle ifade etmek isteriz.

Plân uygulamasının net etkisini özetliyecek olursak, Plânlamanın kalkınmaya pozitif olarak etkide bulunduğunu söyleyebiliriz. Plânlı dönem öncesi 10 yılda gerçekleşen büyüme hızına oranla %33 daha fazla bir büyüme hızının gerçekleşmiş olması bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

5 — Uzun Dönemli Plânlamanın Temel Hedefleri :

Uzun vâdeli plânlamanın ilk amacı fert başına geliri 1500 \$ a yükseltmek ve G.S.M.H. niu %12 sini tarımdan %37 sini sanayiden %51 ini hizmetlerden oluşturan bir ekonomik yapıya ulaşmaktır. Böylece, uzun vâdeli olan stratejisi, "büyüme haddi" kavramını yalın bir gelir seviyesi artışı olarak ele almayı, ekonomik yapıda değişmeyi gerçekleştirecek bir gelir seviyesi olarak düşünmektedir.

Bu sebeple, gelişmenin göstergesi olarak GSMH artışı büyüme haddinin yorumlanmasında tek başına yeterli değildir. Diğer bir ifadeyle, strateji, gelecekte ekonominin sağlayacağı maximum geliri ana hedef olarak benimsenmiştir. Böylece, hedefler dinamik bir süreç içinde belirlenmektedirler. GSMH için % 8 lik hedef büyüme hızının, tarımda %4, sanayide %12 ve hizmetlerde %8,5 luk artışlarla sağlanacağı ifade edilmiştir. Plân diğer ekonomik faaliyetler içinde sanayileşmeğe açık bir öncelik vermiştir. Yatırım kararlarında mukayeseli avantajlara riayet edilmesi görüşü benimsenmiş, rekabet gücü olan endüstrilere, stratejik endüstrilere ve istik-

15) OCDE; "La Turquie", Etudes économiques, s. 33, Paris, 1972.

rarlı ve dengeli bir kalkınma için gerekli olan yatırımlara öncelik tanınması konusunda tam bir görüş birliği sağlanmıştır.

Uzun vadeli strateji, 1995 için tam istihdamı öngörmüş ve çalışanların %25'inin tarımda, %23'ünün endüstride ve %52'sinin hizmetlerde istihdamını hedef almıştır. Mevcut hür demokratik rejim içinde, kalkınmanın nimet ve külfetlerinin, sosyal dilimler ve bölgeler arasında eşit olarak dağıtılması esası kabul edilmiştir.

Stratejinin hedefleri arasında, ödemeler blâncosu açığının kapatılmasının ve dış kaynaklara gerek duymayan bir ekonomik yapıya sahip olma arzusunu da zikretmek lâzımdır. Bu amaçlara ulaşmak için, marjinal tasarruf meylini %40'a yükseltmek gereklidir.

Görüldüğü gibi, Türk plânlaması çok sayıda amaçlara sahiptir ve bu amaçlar arasında ekonomik ve sosyal uyumsuzluklara rastlanmaktadır. Uzun vâdeli stratejinin amaçlarına ulaşması için bazı hedeflere öncelik vermek kaçınılmazdır.

EK : MODELDE KULLANILAN DENKLEMLER

$$(1) \quad Y = C + I + E + N - M$$

$$(2) \quad Y_N = Y + F$$

$$(3) \quad Y_D = Y_N - R_G$$

$$(4) \quad Y_{NF} = Y_N - T_{IND}$$

$$(5) \quad B = M - (E + F)$$

$$(6) \quad C = C_p + C_g$$

$$(7) \quad MS = M - (E + F)$$

$$(10) \quad Y = \sum_{i=1}^{37} V_i - X_i + T_{IND}$$

$$(11-47) \quad X_i = (I - A)^{-1}_{37 \times 37} (C_{ip} + C_{ig} + I_i + E_i + MS_i)_{37 \times 1}$$

$$i = (1, 2, \dots, 37)$$

$$(48) \quad C_p = f_i (c Y_D + a) + \bar{M}_{cp} + T_{ep}$$

$$(49) \quad C_g = C_{ig} + \bar{M}_{cg} + T_{cg}$$

$$(51) \quad MSR = m_{sr} \cdot MS$$

$$(52) \quad MSC_p = m_{sep} \cdot MS$$

$$(53) \quad MSC_g = msc_g \cdot MS$$

$$(54) \quad MSI = msi \cdot MS \quad (ms_r + ms_{cp} + ms_{cg} + ms_i = 1)$$

$$(55) \quad \bar{M}_R = \sum_{i=1}^{37} mri_j X_{ij}$$

$$(56) \quad \bar{M}_{cp} = mcp \sum_{i=1}^{37} C_{ip} \quad \text{Cip}$$

$$(57) \quad \bar{M}_{cg} = mcg \sum_{i=1}^{37} C_{ig}$$

$$(58) \quad \bar{M}_i = mi \cdot \sum_{i=1}^{37} I_i$$

$$(59) \quad M_R = \bar{M}_R - MSR$$

$$(60) \quad M_c = (\bar{M}_{cp} + \bar{M}_{cg}) - (MSC_p + MSC_g)$$

$$(61) \quad \bar{M}_i = M_i - MSI$$

$$(62) \quad S_p = Y_D - C_p$$

$$(63) \quad S_g = R_g - C_g$$

$$(69) \quad T_D = t_d \cdot Y_{N_F}$$

$$(70) \quad R_g = T_{IND} + T_D + G_F + G_{N_T} - (\dot{O}_T + D_F) + RE$$